

Розділ II. ПРОБЛЕМИ І СУПЕРЕЧНОСТІ СУЧАСНОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОЦЕСУ

УДК 130.2:81'22

Г.П. Лукаш

ІСТОРИЧНЕ ІМ'Я ЯК ІНТЕРТЕКСТ НАЦІОНАЛЬНОГО І СВІТОВОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

Осмилення інтертекстуальної природи тексту почалося в 60-ті роки ХХ ст. і досі не втрачає своєї актуальності. Головними в інтертекстуальному дискурсі залишаються імена М. Бахтіна і Ю. Крістевої. Теорія інтертекстуальності також пов'язана з іменами французьких дослідників другої пол. ХХ ст. – Р. Барта, Ж. Женетта, М. Ріффатера, Л. Женні та ін.

Сучасне розуміння інтертекстуальності представлено кількома теоретичними підходами. Я. Швець серед них умовно виділяє три групи: 1) прагматичну, яка об'єднує всі моделі інтертекстуальності, що походять від ідей Ф. де Сосюра; 2) діалогічну, що охоплює моделі, пов'язані з бахтінською традицією; 3) еволюційну, що випрацьовує ідеї Празької семіотичної школи та школи Ж. Женетта [12]. У роботах Я. Швець, на нашу думку, подано найдокладнішу характеристику сучасної типології інтертекстуальності. Вона навіть звертає увагу на метафоричні парафрази, якими дослідники прагнуть образно передати семантику взаємозв'язку текстів і явищ у світовому культурному просторі. Так, калейдоскопічність текстуального світу Р. Барт описує як «ехо-камеру» (як нам видається, вдалішим буде переклад «камеру-відлуння»), М. Ріффатер – як «ансамбль пресупозицій інших текстів», Ю. Крістева – як «мозаїку цитатій», Ж. Женетт – як «палімпсест», Ю. Лотман – як «вмонтовані уламки інших текстів» [12].

У семіотичі особливої ваги набули ідеї М. Ріффатера. Він подає категорію інтертекстуальності на основі семіотичного трикутника Г. Фреге. Вершини цього трикутника відповідають тексту, інтертексту, інтерпретанті. Саме завдяки інтерпретанті текст та інтертекст перетинаються. На думку М. Ріффатера, це дозволяє говорити про те, що текст та інтертекст не пов'язані між собою як «донор» і «реципієнт», а їх відношення не зводяться до примітивних уявлень «запозичень» і «впливів» [12].

Серед ключових теоретичних проблем інтертекстуальності, що цікавила багатьох вчених, перебуває питання її типології. Так, на сьогодні зберігає актуальність «п'ятірна» класифікація між текстових зв'язків Ж. Женетта, яку він запропонував у книзі «Палімпсести: література у другому ступені». Класифікація Г. Денисової у ракурсі семіотики позначена зверненням до поняття ситуації. Вона виділяє інтертекст-стереотип та «цитати з життя» [4; 71]. На її думку, їх варто описувати, оскільки подібну до «чужого слова» роль у стильотворенні відіграють відсилання до стереотипних ситуацій. Керуючись цим, вона пропонує «розглядати як інтертекст будь-який знак цитованої культури і будь-яке відтворення фраз із наявних у мові дискурсів» [4; 75].

Інше важливе теоретичне питання – види включень інших текстів – дослідниками інтерпретуються по-різному. Їх називають інтертекстами, маркерами інтертекстуальності, засобами вираження прецедентності, слідами чужого тексту, інтертекстуальними покликаннями тощо.

Окреме місце серед інтертекстуальних елементів посідають запозичення з інших семіотичних систем, які ще називають інтермедіальними вкрапленнями, а міжтекстові зв'язки такого типу – інтермедіальністю.

Підсумовуючи, зазначимо, що на сучасному етапі розвитку науки дослідники розуміють інтертекстуальність як безупинний процес взаємодії текстів та світоглядів у загальному просторі світової культури.

Мета статті – звернутися до поняття інтертекстуальності в аспекті семіотики й розглянути текст української мовної практики у вигляді власних назв як знакову систему, яка, по-перше, матеріалізує авторський твір (мовлення носія мови), по-друге, є базою появи твору реципієнта (співрозмовника), акцентуючи увагу на тому, що обидва зумовлені загальною культурною пам'яттю.

Головна перевага застосування теорії інтертекстуальності полягає в тому, що вона дає змогу виявити конкретні форми діалогу тексту зі світовою та національною культурами – «модифікацій чужого слова» (ремнісценцій, алюзій, рамкових компонентів); слідів «поетичної пам'яті» на різних рівнях тексту (ідейно-тематичному, образному, композиційному, ритміко-інтонаційному) як механізму новаторства на ґрунті культурної традиції. Ця теорія, з одного боку, унаочнює тезу, що «в історії нічого не повторюється, але не тому, що нічого не зникає, а тому, що все видозмінюється» (Б. Ейхенбаум), а, з іншого боку, увиразнює основу розуміння специфічності, конкретних «механізмів» новизни в культурі. За Р. Бартом, «кожний текст є інтертекстом; інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш-менш пізнаваних формах: тексти попередньої культури і культури навколо них... Уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагменти соціальних ідіом тощо – всі вони поглинуті текстом і перемішані в ньому, оскільки завжди до тексту і навколо нього існує мова» [1; 324].

П. Флоренський писав про надзвичайну потужність слова, яке назріло в душі людини і рветься назовні, горить і палає, якщо не висловлене. «Функція слів – саме в тому, щоб бути висловленими і, потрапивши і укорінившись іншому в душу, зробити там свою дію» [11; 261]. І він же додає, що найбільшою мірою синтетичності з усіх слів володіють власні назви, які після термінів і формул стоять на наступній сходинці магичної потужності. Отже, завдання нашого семіотичного аналізу – визначити рівні присутніх в українській мовній практиці, зокрема у власних назвах, інших культурних текстів. Зокрема, щодо історичного рівня відзначимо інтертекстеми як засоби вираження прецедентних ситуацій з подіями минулого. Так, вияви історичного інтертекстуалізму простежені у посиленнях на відомі імена та події. В українському мовному полі міцно усталилися інтралінгвальні конотоніми (внутрішньомовні емоційно забарвлені власні назви), пов'язані зі скорботними сторінками нашої історії: *Бабин Яр, Базар, Берестечко, Батурич, Колима, Крути, Кодня, Переяслав, Сибір, Соловки, Чорнобиль, Сандормох*. Вони можуть позначати трагічні події в історії українського народу, національну трагедію або навіть підніматися до символічних значень вселенської трагедії, можуть набирати загального філософського значення людської життєвої трагедії. Ця трагедійність, сум, часом навіть з якимось розпачем, характерні переважно для української мовної парадигми 80-90-х рр. ХХ ст. На початку нового тисячоліття конотативні топоніми використовуються значно рідше. Наведені історичні топоніми мають різне навантаження, позначають різні етапи нашого історичного шляху. Але вони повторюють спосіб узагальнення певної історичної події як перемоги чи поразки, засвідчених у світовій мовній практиці. Наприклад, у російській мові інтралінгвальна інтертекстема *Ватерлоо* розвинула значення «поразка, крах надій, задумів»: *Мне кажется, у каждого из нас, проживших на этой земле несколько десятилетий, было хотя бы одно весомое, оцутимое поражение в жизни – своё Ватерлоо* [10; 102]. Таке саме значення й у подібному вживанні виникає в інтралінгвальному топонімі *Берестечко*. Інтертекстемного значення національної трагедії набув історичний топонім *Батурич* – резиденція гетьманів Лівобережної України, яку в 1708 р. московські війська захопили і зруйнували, а козацьку старшину розп'яли на хрестах. *І хоч би куди ми збирались і вирушали, а приходимо завжди в Батурич, і вийти з нього нізащо не можемо. Усі наші дороги ведуть сюди, а звідсіль – не виходить жодна* (В. Кордун). Констатація того, що Україну постійно розпинають, передана за допомогою топоніма *Батурич*: *Ось і знову спину вогнем пропікає, озирнутись боюсь до повалених стін – Чи Батурич кривавить, чи Троя щезає* (Ю. Завгородній).

Відгомомом світової історії можна назвати низку співзначень, що розвинулися у семантиці топоніма *Єгипет*. Кореферентне співзначення виникло ще у давніх православних текстах, де топонім *Єгипет* позначав землі, що перебувають під владою диявола [2]. На основі цього значення, на нашу думку, розвинулася конотема «грішний», що втілилась у таких інтертекстемних конструктах:

Єгипетська баба:...*єгипетська баба – дуже зла баба (муза); єгипетський полон – дуже тяжка неволя; єгипетська праця – тяжка, виснажлива праця; єгипетська тьма – непроглядна темрява* (Жайворонок В. Знаки української етнокультури).

Єгипетська тьма – «непроглядна, густа темрява»: *Баба сидить у кутку й лиш очима світить, а ми в одно ворота дозираємо. Лиш би хто намкнувся – бабу під піл, у тьму єгипетську* (В. Портяк).

Єгипетська ніч – «грішна»: *Де? Та хоч на цьому дивані, що стоїть на розі вулиці. Його викинули дбайливі господарі, й тепер Жорж може справити на ньому чергову Єгипетську ніч* (І. Кимличенко).

Єгипетська кара (книж.) – «неймовірно тяжка невольницька праця». Пор. єгипетська робота: *Не тяжкість оцієї єгипетської роботи гнітить його, гнітить те, що за людину тебе не вважають* (О. Гончар).

Єгипетський полон; єгипетська неволя – «важке, нужденне, підневільне життя»: – *Роз'єднаність і хатокрайство тримають нас, Іване, в єгипетському полоні шляхти та єзуїтів* (В. Шевчук).

На основі іншого співзначення прикметника *єгипетський* – «давній» утворюється фразеологізм *вернутися до єгипетських горщиків* – «почати спочатку»; «повернутися до початкового стану».

Національні історичні імена представлено також онімами зі сфери історії, політики, національної культури. Наприклад, козак *Мамай* – образ козака, що традиційно зображувався на народних картинах (*мамаях*). Спільною рисою в них є зображення козака, що сидить, підібгавши ноги по-турецькому, грає на бандурі або палить люльку, поруч – кінь, обов'язково зображувалось дерево – символ світового дерева; на ньому розвішано зброю. Звідси значення: «самотня людина», «філософ», «невідомо людина», «людина без імені», наприклад у Л. Костенко в поемі «Берестечко»: *Не знаю, хто він є. Коли з'явився. Звідки. А, може, він Мамай. З'явився, та й все*. Цікаво, що назва українського телефільму «Мамай» у перекладі англійською мовою подається як «Ніхто» («Nobody»). Давніми є значення «воїн, останній рицар степу, приречений на самотність» і «кам'яна фігура», оскільки дослідники вважають, що половецько-татарське ім'я *Мамай* походить від ідолів на вершинах курганів, яких в давнину називали *мамаями*.

Різні конотеми в російській та українській мові в силу неоднакового сприймання цієї фігури різними народами розвинула інтертекстема *Потьомкін*. У Є. С. Отіна *Потьомкін* – «щасливець», «улюбленець долі», «людина, що потрапила «з Івана у пани», «пестунчик» [10; 265]. В українській мові, за нашими спостереженнями, подібна конотема не розвинулася. Натомість маємо іншу – «окозамилювач». *Був у нас уже Потьомкін, тобі з ним не рівняти, – посміхнувся Баглай. – Ото перший окозамилювач. Геній показухи* (Гончар О. Собор). Звідси – досить поширена в ідінтертекстема *потьомкінський* – «зроблений для окозамилювання», «несправжній», «штучний»: *Угода України з Росією по газу – потьомкінський компроміс* («Дзеркало тижня», 11-18.12.2013).

Відрізняються референтним наповненням інтертекстеми *Запорожская Сечь / Запорізька Січ*. Якщо в російській мові ця назва має значення «вольниця» [10; 195], то в українській мові це – «святе місце», а синонімом до цієї інтертекстеми часто виступає назва *Великий Луг* із подібною конотемою.

Повертаючись до синтезованої схеми концептуально-мовного універсуму, відзначимо, що спільним сектором інтерлінгвальної інтертекстеми і базою для створення інтралінгвальних інтертекстем є пропущені через чуттєве сприймання власні назви, задіяні для називання I. Всесвіту; II. Людини, зокрема: 1) *людини як живої істоти*; 2) *людини як суспільної істоти*; 3) *людини як духовної істоти*. III. Людини і Всесвіту: 1) об'єктивно дане: інтертекстеми часо-просторових параметрів, від інтертекстемні деривати; 2) набуте досвідом (інтертекстеми, що походять від хремотонімів, прагматонімів, ергонімів, артїонімів тощо).

Неоднорідний ціннісний чинник визначає будову національного мовного простору, але ключовими поняттями у цій шкалі виступають поняття духовної цінності: суспільні уявлення про добро і зло, прекрасне і потворне, справедливість, смисл історії і призначення людини (як правило, усталені в культурі архетипи). Кожна національна підсистема має сформований набір ціннісних ознак та базу еталонних зразків, що наділені цими ознаками (стереотипів). Така характеристика відповідає рівневій класифікації мовного простору власних назв. В основі національно-культурної мовної картини світу лежить основна символічна система, тобто ціннісна мовна матриця, яка накладається на потоки сприймання відомостей про світ подібно координатній сітці. Від розгалуженості та структурованості цієї символічної системи залежить ефективність орієнтації людини у соціокультурному та природному середовищі, а також якість та інтенсивність процесу переробки інформації. Базуючись на основних архетипах, власне українські інтертекстеми зберігають ознаки давнього сприйняття світу у деміфонімічних інтертекстемах. Так, інтертекстемами сакрального характеру є імена *Перун, Мара, Берегиня, Пан Господар*. Наприклад, *Марá* – міфічна істота, найчастіше в образі злої потворної чаклунки; дохристиянське уособлення нечистої сили; злий дух, чорт, що заморочує людям розум і вони роблять собі шкоду. Б. Грінченко наводить такі приклади: «*А Мара його знає! Хіба вгадаєш? Туди думка і сюди думка*», «*Він звівся нінащо, ходив, як Мара, блідий, з божевільними, неспокійними блискучими очима*», «*І до їх у хату темрява зайшла, – по кутках чорною Марою стала*» (пор. у мові: *марити, марення, марний, змарніти, марниця*) [3, т.2; 405]. Давнє значення приховане і в сучасних конотемах: 1. Чорт, нечиста сила. Фразеологізми: *мара його знає* – хто його знає, чорт його знає, ніхто не знає; *напускати мару* – заворожувати когось, напускати чари на кого-небудь; *що за мара!* – що воно таке! Що за чорт! (В. Жайворонок). 2. Навіювання, маячня: *А невдовзі організував свій бізнес, начеб стряхнувши з себе вічну Гаврилову мару, що досі сповивала його* (Іванина В. Любов і смерть узурпатора). Численними є відінтертекстеми: *марити, марення, марний, змарніти, марниця, обмарити* – потрапити у полон Мари, відчутти чиесь навіювання.

Відлуння давнього міфологічного значення В.В. Жайворонок бачить в імені *Пан Господар*. Це давнє язичницьке божество, найстарший бог Світла або Неба, можливо, Сварог, батько Дажбога; у колядках він гарний, пишній, гордий і багатий; живе на горі на великому дворі, який стоїть на сімох стовпах, обгороджений золотим терном, з дорогими золоченими ворітьми; кругом нього слуги, а він сидить за покритими столами. «В образі Господаря вбачаємо якогось світлого бога, можливо, Білобога, старого, мудрого і поважного, явно старшого над богинею Сонцем та іншими небесними світилами... *Ішов, перейшов місяць по небі: Зірниця сестриця каже: «Ходи до мене бога шукати» Найшли ми бога, Пана Господаря* (колядка)» [6; 75]. Як інтертекстема цей теонім вживається в обрядових різдвяних піснях – конотема, звична для сучасного носія мови, – «хазяїн», «господар дому» (звичайно господар-хлібороб), до якого шанобливо звертаються колядники (щедрувальники), вітаючи родину з Новим роком і Різдом Христовим, зичачи їй усіляких гараздів: *Чи дома, дома цей пан-господар? Цей пан-господар на ім'я Михайло?* (колядка); *Щоб і хліб родився, Щоб і скот плодився, Щоб і наш пан-господар Нічим не журився* (колядка)

Певної трансформації під впливом внутрішньої структури зазнав термін *Берегиня*. Берегиня-Мати – у дохристиянських віруваннях – Велика Богиня, головна богиня життя, добра і захисту людини від усякого зла, покровителька врожаїв; захисниця оселі, малих дітей від лиха, хвороб, смерті; зображувалася на білих рушниках (оберегах), що вивішувалися на вікнах, дверях і мали захищати людину від чорних сил; образ Берегині – ясночолої русалки, дбайливої охоронниці дівочої цноти і подружньої вірності можна побачити на кралецьких рушниках; схематичний образ богині (символічна постать жінки з піднятими руками) вишивався на одязі, вирізьблювався на деревах, на дверях, віконницях, ганках; її зображення дійшло до нас на збручанському ідолі. У діалектному мовленні – русалка («берегиня» < «берег»). Ю. Карпенко в одному з випусків «Культури слова» зазначав, що слово «берегиня» повернув нам В. Скуратівський, випустивши у 1987 р. книгу під назвою «Берегиня», в якій яскраво змальовано національні звичаї та обряди, передусім на території Полісся. Після цього *берегинями* почали називати тих жінок, що бережуть, оберігають щось суспільно цінне, зокрема родинне тепло, сім'ю, культурні надбання народу. Насправді берегині давньоукраїнської міфології зовсім не були оберегами і нічого не оберігали. «Новий тлумачний словник української мови» подає сучасне значення цього слова «русалка» з позначкою «діалектне» [9, т. 1; 128]. У давніх пам'ятках берегинь теж пов'язують із водою, а не оберіганням. Наприклад, у тексті «Слово Святого Григорія ізобретено в толцех», який був укладений давньоукраїнським монахом-книжником у XII ст. і дійшов до нас у чотирьох списках XIV-XVII ст., знаходимо таке: «*А друзки (моляться) огневи и камению и рѣкам и источникомъ и берегинямъ*; «*а прежде того клали требу упирем и берегинямъ*» [8; 93].

Сучасне значення інтертекстеми: «жінка, яка береже і підтримує домашнє вогнище, виступає покровом усьому родинному колу, передусім жінка-мати» [5; 33-34]. Своєрідний ракурс цього значення подано у

М. Матіос: *Для нинішньої цивілізації, що асоціюється винятково з чоловічою гегемонією, навіть мільйоннодоларова жінка важить не більше, аніж жінка в історії України, в якій цілком гласно, але не так публічно, їй відведено роль наложниці, а для офіційних історичних опусів української жінці придумано роль безстатевої берегині. І тільки* (Матіос М. Щоденник страченої).

Залишки дохристиянських вірувань простежуються сьогодні у нових референтних спів-значеннях інтертекстами *Дунай*. При гаслі значення цієї інтертекстеми сягають коренями у минуле. Так, по-перше, *Дунай* – міфічний образ головної річки; розлив, повінь, великий потік. «*Море, озеро, річка, джерело, колодязь, криничка тощо звалися в давнину «дунаєм»* (В. Войтович). Підтверджує це і В. Жайворонок: «Дунай не лише уособлення річки, але й моря: «Як піду я до Дунаю, Гукну-крикну не помалу, – озветься моя доля По тім боці синього моря», а також криниці: «Було мене утопити, де Дунай-криниця» [5; 135]. У Б. Грінченка це «розлив води, взагалі велике накопичення води. «Ой за горами вода дунаями, ой там козаченько коня напуває. Понад дунаями вода стоянами, ой там козаченько коня напуває. Течуть річеньки, течуть бистренькі із тихого Дунаєньку. Текла вода з Дунаєчка, а другая з моря» [3, т. 1; 456]. Це значення спричинило появу назви міфічної водяної істоти, діви, подібної русалкам, – дунавки (за В. Войтовичем).

Друге давнє значення – міфічний образ богатиря у билинах. Значення збереглося у російському фразеологізмі *Дунаєм смотреть* – (застар.) «про похмурий, суворий погляд», де Дунай – «символ билинного персонажа в народній поезії, який характеризує сильну і жорстоку людину» [7; 12]. У сучасній мові гідронім *Дунай* так само позначає річку, швидку воду, але вже лише з легким ореолом прадавньої міфічної сили.

Отже, розгляд сукупності конотем подібних за формою, але відмінних за значенням інтертекстем російської та української мов переконує, що на концептуалізацію імен безпосередньо впливає народний досвід, особливості сприйняття дійсності, що відбиваються у кожній культурі. Відомі власні назви, вбираючи міфологічну, теологічну, філософську і загально інтелектуальну інформацію, виступають своєрідними згорнутими культурними текстами, що формуються в межах історичного, соціального, національно-культурного й іншого контекстів і здатні відбивати емоційну оцінку об'єкта. Очевидно, що національний інтертекст як форма існування культури не належить одному рівню соціокультурного семіозису, а формується у просторі когнітивних переходів між ними.

Список використаної літератури

1. **Барт Р.** От произведения к тексту / Р. Барт // Избранные работы : Семиотика. Поэтика. – М., 1994. – 594 с.
2. **Григорьев А. В.** Текстология славянской Библии / А. В. Григорьев, А. А. Алексеев. – СПб. : Д. Буланин, 1999. – 256 с.
3. **Грінченко Б.** Словарь української мови : в 4 т. / Б. Грінченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1967-1969. – Т. 2, 3. – 506 с.
4. **Денисова Г. В.** В мире интертекста : язык, память, перевод / Г. В. Денисова. – М. : Прогрес, 2003. – 210 с.
5. **Жайворонок В. В.** Знаки української етнокультури : слов.-довід. / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
6. **Жайворонок В. В.** Українська етнолінгвістика : нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
7. **Икономиди И. Я.** Фразеологические единицы, пословицы и поговорки с национально-специфичным компонентом значения в русском и новогреческом языках. Опыт словаря / под ред. Л. А. Исаевой / И. Я. Икономиди. – Краснодар : Кубан. гос. ун-т, 2005. – 72 с.
8. **Карпенко Ю. О.** Антична міфологія як поетична зброя / Ю. О. Карпенко // Записки з ономастики : зб. наук. пр. – О. : Астропринт, 2002. – Вип. 6. – С. 93–108.
9. **Новий тлумачний словник української мови** [уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко]. – К. : Аконт, 1998. – 1-4 т.
10. **Отин Е. С.** Словарь коннотативных собственных имен / Е. С. Отин. – 3-е изд., перераб. и доп. – 2010. – 318 с.
11. **Флоренский П. А.** Имена / П. А. Флоренский // Опыты : Литературно-философский сб. – М. : Сов. писатель, 1990. – 380 с.
12. **Швец Я.** Застосування термінів *інтертекстуальність* та *інтертексту* сучасній комунікативній лінгвістиці [Електронний ресурс] / Я. Швець. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb>

Резюме

Статья посвящена проблеме интертекстуальности исторического имени в национальном и мировом культурном пространстве. Показано, что язык является одним из важнейших элементов культуры любого народа и фактором сохранения самосознания народа. Проявление своеобразия национальной культуры рассматривается на примере образования дополнительных значений в именах собственных. Представлено анализ понятия интертекстуальности через призму семиотики культуры. Предложен подход к семиотическому анализу интертекстуальности.

Ключевые слова: текст, интертекстуальность, интертекстема, имя собственное, культурное пространство, семиотика культуры.

Summary

Lukash G. The historic name as intertext of national and world cultural space

Stat' prisvyachena problemi intertekstualnosti istorichnogo imeni in natsionalnomu th svitovomu cultural prostori. Z'iasovano scho mova Yea one h nayvazhlivishih elementiv culture whether yakogo people i factor zberezhennya samosvidomosti people. Manifested svoeridnosti natsionalnoї culture rozglyanuto on prikladi appears dodatkovih spivznachen have Vlasnyi references. Posted analiz ponyattya intertekstualnosti kriz prism semiotiki culture. Zapropnovano pidhid to semiotichnogo analizu intertekstualnosti.

Key words: intertekstualnist, intertekstema, Vlasna NAME, cultural Prostir, semiotika culture.

Аннотация

Лукаш Г.П. Историческое имя как интертекст национального и мирового культурного пространства

Стаття присвячена проблемі інтертекстуальності історичного імені в національному й світовому культурному просторі. З'ясовано, що мова є одним з елементів культури будь-якого народу і фактором збереження самосвідомості народу. Прояв своєрідності національної культури розглянуто на прикладі появи додаткових співзначень у власних назвах. Подано аналіз поняття інтертекстуальності крізь призму семіотики культури. Запропоновано підхід до семіотичного аналізу інтертекстуальності.

Ключові слова: інтертекстуальність, інтертекстема, власна назва, культурний простір, семіотика культури.

Надійшла до редакції 18.11.2014 р.

УДК 168.522

О.В. Овчарук

ОБРАЗ ЛЮДИНЫ В МОДУСИ КУЛЬТУРОСОФІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО МИСТЕЦТВА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У європейському науковому просторі наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. відбувалися кардинальні зміни у формуванні світоглядних домінант. Гуманітарні науки, що відділилися від соціальних, претендують на вивчення не тільки соціальних систем, а й культури. Вона постає як той регулятивний ідеал, який дозволяє знайти спосіб категоріального та методологічного синтезу у широкому комплексі гуманітарних знань, й тим самим виступає як інтегральний образ тогочасної гуманітаристики, специфічною формою вираження якої є мистецтво.

Окреслений контекст обумовлює розвиток українського літературного мистецтва, становлення якого в культурному просторі України кінця ХІХ – початку ХХ ст. відбувалося в умовах, коли трансформувалися та інтегрувалися художні здобутки й досвід різних часів і поколінь, а в літературі, відповідно до вимог часу, постають незнані досі теми, мотиви, образи, система жанрів, відбувається «дифузія» стилевих напрямів і течій. Разом із тим, на ґрунті ідей європейської філософії актуалізуються проблема взаємин людини і світу, що виокремлюється у вигляді дуалізму концептів індивіда і культури, митця і творчості, а пошук нового образу людини стає смисловим осердям українського національного літературного процесу, виявляючи його світоглядно-антропологічний зміст. Його розкриття є можливим на основі залучення міждисциплінарного підходу як методологічного інструментарію культурології, та дозволяє залучити до процесу наукового пізнання досвід філософії, філософської й культурної антропології, філософії і історії культури, мистецтвознавства, етики, естетики тощо.

Попри наявні у вітчизняному літературознавстві та мистецтвознавстві значні напрацювання щодо вказаного періоду у вимірах розвитку як у цілому українського літературного мистецтва, так і вивчення творчої спадщини його конкретних представників, представлених у працях вітчизняних вчених – Т. Гундорової, О. Забужко, Л. Коломієць, В. Левіної, С. Павличко, В. Шейка, Н. Шумило, Я. Поліщука, М. Ільницького та ін., проблема осмислення образу людини в творчості українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ як світоглядно-антропологічна домінанта культурософії українського літературного мистецтва не ставала предметом культурологічного дослідження. Це й зумовлює *актуальність пропонуваної розвідки*.

Метою статті є виокремлення культурологічних аспектів в осмисленні образу людини в українському літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Як зауважує В. Горський, вітчизняна духовна традиція в межах європейської культури демонструє той тип мислення, що тяжіє не до «платонівсько-арістотелівської» лінії філософії, яка, відповідно до канонів наукового мислення, прагне до істини, незалежної від людини та людства, а до іншої, «александрійсько-біблійної», орієнтованої на здобуття не так безсторонньої істини, як правди, що будується як драма людського життя [1; 21]. Це обумовлює неприйняття для притаманного української духовної традиції абстрактного, відірваного від життя теоретизування.